

Pongrácz Alex

Gondolatok a sajtóról és annak szabadságáról. Kelemen Roland: Az első világháború sajtójogi forrásai című gyűjteménye nyomán

A XXI. században már szinte triviális, közhelyszerű megállapításnak tűnik, hogy a sokak által a „negyedik hatalmi ágként” is emlegetett média milyen markánsan képes alakítani vagy befolyásolni bizonyos társadalmi, politikai és gazdasági folyamatokat. Az információ és a hírek fontossága már az ókorban is ismert volt; ezt a tényt remekül illusztrálja Xenophón leírása, amely szerint Kürosz perzsa király megmérte a birodalmában, hogy mekkora távolságonként is kell lovat váltania a hozzá érkező hírhozóknak a gyorsaság érdekében.¹ A „Gutenberg-galaxis” térnyerése, azaz a könyv hozzáférhetőségének és sokszorosítási lehetőségének természetessé válása, valamint az anyanyelven íródott nyomtatványok számának rohamos emelkedése az olvasás terjedésén túl nagymértékben elősegítette a világszemléleti korszakváltást is. McLuhan szerint a nyomdagép feltalálásával lényegében egy olyan folyamat indult el, amelynek végpontján egy új gazdasági, kulturális és tudományos felfogást képviselő paradigma áll.² A nyomtatott könyv és a sajtó grandiózus jelentőségre kezdett szert tenni. Voltaire szerint a „könyvek kormányozzák a világot, vagy legalábbis azokat a nemzeteket,

¹ Dominka Ede HARALD: *A percművészek felelőssége*. (Letöltés: 2018. 08. 08. <https://mno.hu/konyveshaz/a-percmuveszek-felelossege-1310547>).

² McLuhan, Marshall: *A Gutenberg galaxis. Részletek – szemelvények*, In: *Létünk*, 1981/5. szám, 916-928. o.

amelyeknek irodalmi nyelve van; a többi nem számít.”³ Hegel bon mot-ja szerint a reggeli újság olvasása a modern ember imájává vált,⁴ így a hírek a polgári társadalomban ugyanazt a tiszteletteljes pozíciót foglalták el, mint a korábbi évszázadokban a vallás.⁵ Napóleon egy helyen abbéli véleményének adott hangot, hogy „A Bourbonok uralmon maradtak volna, ha ellenőrizték volna az írószereket. Az ágyú feltalálása megölte a feudális rendszert; a tinta meg fogja ölni a modern társadalmi szervezetet.”⁶ Egy másik alkalommal Napóleon állítólag azt mondta, hogy ha elveszítené a gyepőt a sajtó felett, akkor három hónapig sem maradna hatalmon.⁷ A nyomtatott szó – amint azt Spengler leszögezte – szavatolja, hogy a hatás legyőzzön minden térbeli és időbeli távolságot; az angol forradalomban ezt a szerepet töltötte be a *Biblia*, a franciában Rousseau *Társadalmi szerződése*, a németben pedig Marx és Engels *Kommunista kiáltványa*.⁸

Alain de Botton szerint a sajtó megjelenése azt az ígéretet hordozta magában, hogy felszámolja a tudatlanságot, legyőzi az előítéleteket, és javítani igyekszik valamit az

³ Idézi: DURANT, Will: *A gondolat hősei*, Budapest, Dante Kiadás, 1931, 183. o.

⁴ „*Das Zeitunglesen des Morgens ist eine Art von realistischem Morgensegen.*” Idézi: HEGEL, Georg F. W.: *Werke in zwanzig Bänden*. Band 2. (Hrsg.: Moldenhauer, Eva – Michel, Karl Markus), Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1970, 547. o.

⁵ BOTTON, Alain de: *A hírek. Felhasználói kézikönyv*, Budapest, HVG Kiadó Zrt., 2015, 35. o.

⁶ DURANT: i. m. 183. o.

⁷ Idézi: PINTÉR István: A virtuális tér geopolitikája, In. DORNFELD László, KELETI Arthur, BARSY Miklós, KILIN Józsefné, BERKI Gábor, PINTÉR István: *A virtuális tér geopolitikája. Tanulmánykötet*, Budapest, Geopolitikai Tanács Közhasznú Alapítvány, 2016, 285. o.

⁸ SPENGLER, Oswald: *Válságok árnyékában. Filozófiai írások*, Budapest, Noran Libro Kiadó, 2013, 76. o.

egyének és a nemzetek értelmi színvonalán. A tömegsajtó felvirágzását megelőző Gustave Flaubert francia író azonban úgy látta, hogy a lapok a butaság (*la bêtise*) új formáját intézményesítették. A *Madame Bovary* című regény ellenszenves alakja, Homais, a gyógyszerész minden nap egy órát szentelt a „le journal” végig olvasásának, mintegy igazolva ezzel Hegel meglátását az újságot övező vallásos tiszteletről.⁹

Látható tehát, hogy a szavak valóban valós erőt képesek képviselni, és ezt a közhatalom képviselői is hamar felismerték. Reményik Sándor 1919 decemberében érzékletesen írta le, hogy milyen is az, amikor „szól a cenzor”, azaz a hatalom a cenzúra eszközéhez folyamodik: „Szól a censor: Vétó; megtiltom ezt. / E hasáb üres marad és fehér! / (...) Szól a censor: Vétó; hatalmam nagy! / A semmiségbe vetlek vissza én!”¹⁰ Persze adód(hat)nak olyan szituációk egy állam életében, amikor a jogállami keretek tiszteletben tartása mellett ugyan, de korlátozni szükséges az alapvető jogokat, és „kivételes hatalmi szabályozás” hatályba léptetésére van szükség.¹¹ A Kelemen Roland által szerkesztett, és a 2017

⁹ Botton: i. m. 81-82. o.

¹⁰ VÉGVÁRI [REMÉNYIK Sándor]: *Végyári versek. Hangok a végekről. 1918-1921*, Budapest, Kertész József Könyvnyomdája, 1921, 88. o.

¹¹ Lásd erről bővebben: FARKAS Ádám, KÁDÁR Pál: A különleges jogrendi szabályozás fejlődése és katonai védelmi vonatkozásai, In. FARKAS Ádám, KÁDÁR Pál (szerk.): *Magyarország katonai védelmének közjogi alapjai*, Budapest, Zrínyi Könyvkiadó, 2016, 275-313. o. FARKAS Ádám: A jogállamon túl, a jogállam megmentéséért – Gondolatok a különleges jogrend természetéről és jelentéséről és helyéről a modern államban, In. *Iustum Aequum Salutare*, 2017/4. szám, 17-29. o.; CSINK Lóránt: Mikor legyen a jogrend különleges, In. *Iustum Aequum Salutare*, 2017/4. szám, 7-16. o.; KELEMEN Roland: A különleges jogrend szabályozása az egyes alkotmányokban I. – Általános alapvetés, fogalmi elhatárolás, In. *Vélemények a katonai jog világából*, 2019/1. szám, 1-11. o.; KELEMEN Roland: A derogáció értelmezése a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi

folyamán megjelent sajtójogi forrásgyűjtemény [Kelemen Roland: (szerk.): *Az első világháború sajtójogi forrásai. Sajtójog a kivételes hatalom árnyékában.* Médiatudományi Intézet, Budapest, 2017] a magyar államélet egy ilyen kivételes hatalmi szabályozást érvényesítő korszakát dolgozta fel: a kivételes hatalmi törvényt 1912-ben fogadta el a magyar törvényhozás.¹² A törvény alapján a háború vagy „háború közvetlen veszélye” esetére lehetővé tette számos alapjog korlátozását; a felhatalmazás többek között a sajtószabadságot is érintette.

A sajtójogi források Magyarországon ez idáig egyedülálló válogatását az előszón túl két tanulmány vezeti fel, illetve alapozza meg. Farkas Ádám tanulmánya¹³ a dualizmus korában érvényesülő védelmi érdekek sajátosságát és jelentőségét veszi górcső alá, külön figyelmet szentelve a háborús jogalkotás aspektusára.¹⁴ A szerző feleleveníti az

Egyezségokmányának, valamint az Emberi Jogok Európai Egyezményének tükrében, In. *Közjogi Szemle*, 2018/4. szám, 52-57. o.

¹² Törvény keletkezéséről lásd bővebben: KELEMEN Roland: A háború esetére szóló kivételes intézkedéseket tartalmazó 1912. évi LXIII. törvény genezise és sajtó, valamint jogtudományi visszhangja, In. KELEMEN Roland (szerk.): *Források a kivételes hatalom szabályozásának magyarországi genezisééről*, Budapest, Magyar Katonai Jogi és Hadijogi Társaság, 2017, 12-38.o.; KELEMEN Roland: A háború esetére szóló kivételes intézkedéseket tartalmazó 1912. évi LXIII. törvény országgyűlési vitája és sajtóvisszhangja, In. *Parlamentari Szemle*, 2016/1. szám, 70-91. o.

¹³ FARKAS Ádám: A védelmi érdekek sajátossága és jelentősége a dualista Magyarországon, különös tekintettel a háborús jogalkotásra, In. KELEMEN Roland: (szerk.): *Az első világháború sajtójogi forrásai. Sajtójog a kivételes hatalom árnyékában*, Budapest, Médiatudományi Intézet, 2017, 21-33. o.

¹⁴ A dualizmus kori [hon]védelmi szabályozást lásd bővebben: FARKAS Ádám: A haderő feletti parlamentáris hatalommegosztás eredeti modellje (1867-1914), In. *Jogtörténeti Szemle*, 2014/1. szám, 44-50. o.; FARKAS Ádám: Adalékok a védelmi alkotmány és a védelmi alkotmányjog hazai értelmezéséhez és történetiségéhez, In. *Hadtudományi Szemle*, 2018/4.

Osztrák-Magyar Monarchia fennállása alatt lezajlott, a fegyveres védelmi jelleget érintő vitákat, illetve alkotmányos aggályokat, valamint ismerteti az állam fegyveres védelmével kapcsolatos fejlődési pályáivet. Megemlíti, hogy a dualista állam fegyveres védelmi lehetőségeit meglehetősen sajátos erőterek határozták meg; a jelzett korszakban az államfejlődés tekintetében az állam differenciálódásának, és a Carl Schmitt-i értelemben vett totális állam kifejlődésének lehetünk tanúi. A dualista állam korszaka ezen túlmenően egybeesett a birodalmak korának alkonyával. A háborús kihívás és a fegyverkezési verseny mellett jellemzővé vált,¹⁵ hogy a többnemzetiségű birodalmakat összefogó „szupranacionális” vezetői érdekek egyre inkább kollízióba kerültek a függetlenedni vágyó nemzetállami törekvésekkel, valamint az elitváltást zászlóshajójára tűző politikai mozgalmak célkitűzéseivel. Az említett folyamatokat és jelenségeket tetézte még a globálissá váló kapitalizmus kibontakozása, illetve a gazdasági célú migráció is. Minderre figyelemmel a

szám, 227-255. o.; FARKAS Ádám: A honvédelmi jog polgári szabályozási előzményei Magyarországon, In. FARKAS Ádám (szerk.): *A honvédelem jogának elméleti, történeti és kortárs kérdései*, Budapest, Dialóg Campus Kiadó, 2018; KELEMEN Roland: Egy elhúzódo harc margójára: Az ítélkezési nyelv kérdése az 1912. évi közös katonai bünvádi eljárás kodifikációja során, In. GOSZTONYI Gergely, RÉVÉSZ T. Mihály (szerk.): *Jogtörténeti parerga II. – Ünnepi tanulmányok Mezey Barna 65. születésnapja tiszteletére*, Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2018, 127-134. o.; KELEMEN Roland: A katonai jog, a katonai büntetőjog helye a dualizmus kori magyar államban, In. KIS Norbert; PERES Zsuzsanna (szerk.): *Ünnepi tanulmányok Máthé Gábor oktatói pályafutásának 50. jubileumára – Studia sollemnia scientiarum politico-cameralium*, Budapest, Dialóg Campus Kiadó, 2017, 203-210. o.

¹⁵ Lásd bővebben: FARKAS Ádám, KELEMEN Roland: Háborús sajtószabályozás a kiegyezés védelmi jogi rendszerében, In. *Jog, Állam, Politika: Jog- és politikatudományi folyóirat*, 2015/4. szám, 79-93. o.

védelmi szervezet intenzív fejlesztése és differenciálása is napirendre került; ennek fundamentumául az ún. védrendszeri törvények (a véderőről, honvédségről és a népfelkelésről szóló törvény) szolgáltak. Farkas megközelítésében ezek a joganyagok egyben a honvédelmi alkotmány „bázisául” is szolgáltak, tekintve, hogy az állam alapvető, létfontosságú intézményeit, illetve az állampolgárok honvédelmi kötelezettségeit is szabályozták. A szerző e megállapítását követően részletesen áttekinti a polgári Magyarország védrendszerét alkotó szervezeteket (Magyar Királyi Pénzügyőrség, fővárosi rendőrség, csendőrség, határszéli csendőrség, Magyar Királyi Darabont Testőrség, határrendőrség, Képviselőházi Őrség). A Kelemen Roland tanulmányára való sikeres átvezetést a háborús védelem különös természete kapcsán a sajtó szabadságáról leírt szerzői gondolatok biztosítják.

Kelemen Roland tanulmánya¹⁶ az első világháborús kivételes hatalmi szabályozás szemszögéből elemzi a sajtójog és a sajtószabadság kérdéseit. A szerző részletesen kitér a kivételes hatalmi szabályozás előzményeire és megalkotásának körülményeire, emellett pedig kiemelt figyelmet fordít az 1912-es törvény rendszerén belül a sajtójogi vonatkozások vizsgálatára. A törvény megalkotását megelőző kodifikációs munkálatok tulajdonképpen már 1909-ben megkezdődtek; a törvénytervezet végleges szövege azonban csak 1912 őszére készült el, és 1912. november 30-án, a képviselőház elé terjesztéssel emelkedett a törvényjavaslat rangjára. A zárószavazásra már december 16-án sor került, és a Tisztelt

¹⁶ KELEMEN Roland: Sajtójog és sajtószabadság: az első világháborús kivételes hatalmi szabályozás, In. KELEMEN Roland: (szerk.): *Az első világháború sajtójogi forrásai. Sajtójog a kivételes hatalom árnyékában*, Budapest, Médiatudományi Intézet, 2017, 35-62. o.

Ház elfogadta a háború esetére szóló kivételes intézkedésekről szóló 1912. évi LXIII. törvényt (az ún. HKtv.-t). A törvény kivételes felhatalmazást biztosított a kormány részére háború vagy a háborútól való fenyegetettség idején; a felhatalmazás értelemszerűen a háború befejezésig tartott. A törvény tárgyi hatálya a sajtójog és a sajtószabadság területét is érintette; a miniszterelnöki indokolás szerint ugyanis „a sajtóközlemények a hadviselés érdekeit igen könnyen veszélyeztethetik. Lehetnek sajtóközlemények, amelyek esetleg egész ütközetek elvesztését okozhatják.”¹⁷

A törvényi szabályozás értelmében a minisztérium elrendelhetette, hogy az időszaki sajtó köteles példányait „kézbesítsék” a legközelebbi királyi ügyészségnek vagy rendőrhatóságnak; e szervek pedig – a törvény kissé eufemisztikus megfogalmazása szerint – rendelkezettek a „sajtótermék szétküldésének megtiltásáról”, amennyiben a sajtótermék olyan „bűncselekményt” valósítana meg, amely sérti a hadviselés érdekeit. A HKtv. felhatalmazó rendelkezése alapján lehetőség nyílt továbbá a kormány számára arra, hogy egyes belföldi sajtóorgánumok megjelenését és terjesztését – szintén a fenti okokra hivatkozva – betiltsa. A külföldi lapok esetén a kormány a rendeltetési helyre juttatást megelőző ellenőrzés alá vételről, illetve lefoglalásról, valamint a behozatal és terjesztés megtiltásáról dönthetett. A szerző külön ismerteti a sajtótermék előállítóival szemben a törvény alapján kiszabható szankciókat.

Az olvasó számára talán sokkal érdekfeszítőbb azonban a tanulmány ama része, amely a száraz normaszövegen túlmutatóan a HKtv. sajtóbéli fogadtatását veszi górcső alá. A hazai sajtót teljes mértékben megosztotta a törvény elfogadása: egyes orgánumok támogatták, míg mások éles kritikával, adott

¹⁷ KELEMEN: i. m. 41. o.

esetben pedig vitriolos szavakkal is illették a jogszabályt. A Népszava című munkásmozgalmi orgánium publicistája példának okáért arról értekezett, hogy „egy gaz bitorló banda sárba gázolja Magyarországon még azokat a szegényes szabadságjogokat is, amelyek eddig valahogyan megmaradtak. (...) Az ilyen kivételes intézkedésekre nincs szüksége másnak, mint a megőrült abszolutizmusnak, amely él azzal az alkalommal, hogy Tiszában és Lukácsban – ebben a két cégéres bitangban – minden aljas szolgálatra kész cselédeket kapott.”¹⁸ A szerző által feldolgozott sajtóanyagok sorából egy másik példát kiragadva elmondható, hogy a Pesti Hírlap elegánsabb stílusban bírálta a törvényt. A publicista kiemelte, hogy a szabályozás lehetővé teszi az „egész magyar alkotmány és törvénytár” törvény alapján való felfüggesztését, „minden hangos szónak elfojtását, minden írott betűnek kiirtását, a lapok teljes beszüntetését, a személyes szabadságnak és a magánvagyonnak tökéletes elnyomását, vagyis a kormány politikai hatalmának olyan kiterjesztését, mely illuzórikussá tehet minden jogot és minden törvényt ebben az országban.”¹⁹ A kritikák tárházát immár lezárva a konzervatív kritika attitűdjére helyezkedő Pesti Napló kifejezetten stílusos bírálatát is érdemes beidézni: „Alkotmányos formák között, parlamenti szavazással törvénybe iktatni az abszolutizmust: ilyen bizarr gondolata csak egy Cheopsznak, egy Herosztratesznek, egy Nerónak sem lehetett.”²⁰

A szerző ezt követően elidőz egy keveset a korszak szakmai potentátjainak a törvényt elemző írásai felett, majd a kivételes hatalmi szabályozás sajtóra és sajtószabadságra gyakorolt hatását vizsgálja az első világháború idején. A szerző

¹⁸ KELEMEN: i. m. 42. o.

¹⁹ KELEMEN: i. m. 43. o.

²⁰ Uo.

korrekt összegzéssel zárja le a törvényt és hatásait analizáló tanulmányát: eszerint „A kivételes hatalmi törvény számos felhatalmazást biztosított a kormánynak háború és annak veszélye esetére, lehetővé téve számára többek között a közigazgatás militarizálását, valamint az alapjogok korlátozását. Mindezt azonban a kormány teljességének felelőssége mellett, az abban foglalt keretek között, és a körülményekhez igazodó mértékben tette.”²¹

A kötet tanulmányokon túli érdemi részét tulajdonképpen a sajtójogi forrás-válogatás teszi ki. Ezek között fürkészve jogforrásokat és képviselőházi felszólalásokat egyaránt találhatunk. A szerkesztő egy magyarországi viszonylatban mindenképpen unikálisnak tekinthető, hiánypótló munkát adott olvasói kezébe. A mű recenzálását Rotteck szavainak felelevenítésével zárom: „Minden értelmes nép minden próbát a sajtószabadság elnyomására, mint annak kinyilatkoztatását, hogy a nép jogatlanná fog tétetni, az iszonyatnak sikoltásával fogad, s készül legszentebb palládiumának védelmére minden jogszerű eszközzel.”²²

²¹ KELEMEN: i. m. 61. o.

²² Idézi: TÁNCICS Mihály: *Sajtószabadságról nézetei egy rabnak* (2. kiadás), London, Paternoster Row, 1845, 22. o.

